

- **שם המחקר:** אימהות וסבתות במשפחות לילדים עם/וללא מוגבלות שכלית התפתחותית בחברה הערבית
- **שנה:** 2017
- **סוג מחקר:** מחקר
- **מס' קטלוגי:** 114
- **שמות החוקרים:** פרופ' ליאורה פינדלר, סונדוס פאטמה זבידאת, נטלי רכבי, ורה סקבירסקי.
- **רשות המחקר:** אוניברסיטת בר אילן

תקציר מנהלים

מחקר זה נערך בסיוע מענק מקרן שלם.

תמצית

מטרת המחקר הנוכחי היתה לשפוך אור על חוויותיהן של 100 אימהות ו-101 סבתות לילדים עם מוגבלות שכלית בהשוואה ל-96 אימהות ו-100 סבתות לילדים עם התפתחות נורמטיבית (בגילאי 3-14) בחברה הערבית. מחקר זה כולל מערך רב-משתני, הבוחן את נקודות המבט של אימהות וסבתות ערביות לגבי משאבים אישיים כמו הערכה עצמית, משאבים בין אישיים כמו רמת התמיכה האמוציונלית והאינסטרומנטלית (המתקבלת על פי תפיסת האימהות והמוענקת על פי תפיסת הסבתות), תפיסת ממדי הסבות (הסימבולי, הרגשי, ההתנהגותי והקוגניטיבי), אשמה ובושה, ותרומתם לדחק ולרווחה הנפשית של אימהות ולרווחתן הנפשית ולצמיחתן האישית של סבתות. ממצאי המחקר עולה שקווי הדמיון בין הקבוצות רבים מקווי השוני ביניהן.

רקע

נוכחות ילד עם מוגבלות שכלית התפתחותית במשפחה הערבית עלול, כאמור, להוות מקור לדחק מוגבר ולפגיעה ברווחה הנפשית של הוריו. לרוב, האם היא זו הנושאת במרב העול המתווסף לחייה, ולכן גם בריאותה הנפשית עלולה להיפגע. אחד מהמקורות המשמעותיים המוזכרים תדיר במשפחה כמענה לדחק זה הן הסבתות, שלפי דווחי אימהות – תרומתן להן ולנכדיהן רבה. למרות הקשרים הבין דוריים היציבים במשפחה הערבית, הוקדש מחקר מועט לחווייתן של סבתות אלה ולהשלכות של נוכחות נכד עם מוגבלות עליהן. יתר על כן, עד כה לא נבחנו כלל תרומתן ההדדית של אימהות וסבתות זו לזו בנסיבות ייחודיות אלה.

מחקר זה כולל מערך רב-משתני, הבוחן את נקודות המבט של אימהות וסבתות ערביות לגבי משאבים אישיים כמו הערכה עצמית, משאבים בין אישיים כמו רמת התמיכה האמוציונלית והאינסטרומנטלית (המתקבלת על פי תפיסת האימהות והמוענקת על פי תפיסת הסבתות), תפיסת תפקיד הסבות (הסימבולי, הרגשי, הקוגניטיבי, וההתנהגותי), אשמה ובושה, ותרומתם לדחק ולרווחה הנפשית של אימהות ולרווחתן הנפשית ולצמיחתן האישית של סבתות.

שיטת המחקר

במחקר נטלו חלק 100 אימהות ערביות לילד עם מוגבלות שכלית התפתחותית (בגילאי 3-14), 96 אימהות ערביות לילד עם התפתחות נורמטיבית, 101 סבתות ערביות לנכד עם מוגבלות שכלית התפתחותית, ו-100 סבתות ערביות לנכד עם התפתחות נורמטיבית. האימהות והסבתות לילד/לנכד עם מוגבלות שכלית התפתחותית אותרו באמצעות

לשכות הרווחה המקומיות ומסגרות אק"ם, ואילו קבוצת ההשוואה אותרה באזור מגוריהן של האימהות והסבתות לילד/לנכד עם מוגבלות שכלית התפתחותית.

במחקר נעשה שימוש בתשעה כלי מחקר: 1. שאלון צמיחה ממשבר - Stress Related Growth Inventory (Tedeschi & Calhoun, 1996); 2. שאלון בריאות נפשית - Mental Health Inventory (Ware, 1983); 3. שאלון תפיסת הסבות - MEG - Multidimensional Experience of Grandparenthood Set of Inventories (Findler et al., 2013); 4. שאלון תמיכה אמוציונלית ואינסטרומנטלית - Support Functions Scale (Rosenberg, 1965); 5. שאלון להערכת דחק - PSS - Perceived Stress Scale (Cohen, 1988); 6. שאלון אשמה ובושה - State Shame And Guilt Scale (Tangney & Mermelstein, 1983); 7. שאלון פרטים דמוגרפיים אשר חובר על ידי עורכת המחקר הנוכחי; 8. ראינות עומק חצי פתוחים. לאחר תום מילוי השאלונים הראשונים, שש אימהות ושבע סבתות המשיכו לתאר בריאיון חצי פתוח את החוויה האישית שלהן כאימהות וסבתות לילד/לנכד עם מוגבלות.

ממצאים עיקריים ודיון

ממצאי המחקר הנוכחי עולה זיקה משמעותית בין הדורות. אימהות וסבתות ערביות מייחסות חשיבות רבה לתפקידן של סבתות במשפחה והן מהוות משאב פוטנציאלי ייחודי במשפחה. ניסיון, הזמן העומד לרשותן, המוטיבציה להעניק תמיכה רגשית ואינסטרומנטלית בצד תחושת המחויבות למשפחה מציבה אותן בראש מערכת התמיכה של ילדיהן. עם זאת, בעודן תורמות ומעניקות, קיימת התייחסות מועטה בקרב אנשי מקצוע לחווייתן ולצרכיהן ולמבטן של בנותיהן וכלותיהן עליהן. לכן, על מנת להפיק את הפוטנציאל הגלום בתמיכתן, יש צורך בתכניות התערבות בין דורית אשר מאופיינת ברגישות תרבותית ובהתייחסות למאפייני הייחודיים של המשפחה הערבית. על תכניות אלה לכלול מתן מידע וידע על נושא המוגבלות, פיתוח ערוצי תקשורת במשפחה, פיתוח מיומנויות רלוונטיות לילד עם המוגבלות ותמיכה רגשית בסבתות ובאימהות.

מסקנות

ממצאי המחקר הנוכחי תורמים, בראש ובראשונה, לידע הקיים בספרות אודות סבתות בכלל ומחדשים אודות סבתות לנכד עם מוגבלות, כאשר ההתמקדות היא דווקא בתהליך שהן עוברות ובאופן ובאופן שבו בנותיהן וכלותיהן תופסות אותם. בנוסף לכך, המחקר הנוכחי האיר והרחיב את גוף הידע הקיים לגבי חוויה של דחק ורווחה נפשית בקרב אימהות ורווחה נפשית וצמיחה אישית של הסבתות.

חוסר איזון והתעלמות מהצרכים של חברי המשפחה המורחבת עלול לגרום לכך, שלא רק שהם לא יוכלו לשמש מקור תמיכה לילד ומשפחתו, אלא אף ייצרו מצוקה נוספת על זו הקיימת ממילא, שעשויה להתבטא בקונפליקטים, מתחים, פערים בציפיות ובעיות תקשורת.

הבנות אלה תורמות מחד לשימוש יעיל של סבתות ולחיזוקם כמערכת תומכת ויציבה בחיי המשפחה, אך מאידך גם דורשות פיתוח רגישות באשר לשיטת הטיפול המתאימה למשפחות בחברה הערבית. בעבודה עם הסבתות ראוי יהיה לספק להם מידע על אפיוני המוגבלות, האטיולוגיה והפרוגנוזה; לעבוד עמם על הקשר עם המשפחה הגרעינית, על הצבת ציפיות ריאליות וחלוקת תפקידים; על פיתוח מיומנויות רלוונטיות לילד עם מוגבלות; ולתמוך בהם רגשית. בנוסף, ניתן לגזור ממחקר זה המלצות הקשורות לאופן שילובן של סבתות בקרב החברה הערבית, בחיי נכדיהן. בשל מעורבותם הגדולה של סבים ערבים בהיבטים המעשיים של חיי נכדיהם, יש להעריך מחדש את הצורך במתן

מידע קונקרטי על אספקטים שונים בגידול ילדים בצורה מותאמת לאוכלוסיה זו, באופן שיהיה מובן לקבוצת גיל זו. ממצאי המחקר העלו, כי סבתות לנכד עם מוגבלות חשו כי הן משקיעות יותר מאשר סבתות לנכד עם התפתחות נורמטיבית. לכן, ראוי שמידע זה יילקח בחשבון אצל קובעי המדיניות בשירותי הרווחה השונים בקהילה, ובמוסדות אחרים כגון בתי חולים, בתי ספר, מרפאות וכדומה. בעתות של משבר, כשההורים נקלעים למצוקה וילדיהם מועברים לטיפול על ידי מוסדות ושירותים שונים, ישנו צורך בהעלאת מודעותם של אנשי המקצוע במוסדות ובשירותים הללו, לסבתות אלה בהיותן משאב זמין ואיכותי שניתן לגייס אותו הן עבור הטיפול בילדיהם והן עבור הטיפול בנכדים. לעיתים, בהעדר תקשורת בין הסבים והסבתות לבין המוסדות השונים, ניתן להחמיץ משאב חשוב זה. מן הראוי לשקוד על פיתוח אסטרטגיות טיפוליות ותכניות התערבות, אשר יופנו להגברת מעורבותם של הסבים והסבתות להקניית ידע וטיפול מיומנויות בתחום הטיפול בנכדים ובכלל.

המלצות למחקרי המשך

1. המחקר הנוכחי התמקד באימהות ובסבתות ערביות מוסלמיות, ולכן יכולת ההכללה שלו מוגבלת לאוכלוסיה זו ולא ניתנת להרחבה לקבוצות נוספות כמו אימהות וסבתות ערביות נוצריות או דרוזיות. במחקרים עתידיים מומלץ לכלול גם מגזרים נוספים בחברה הערבית כמו דרוזים, צ'רקסים או נוצרים.
2. אפשרות ההכללה לגבי אימהות וסבתות ערביות הגרות בערים מעורבות עלולה להיות חלקית, כיוון שמשותפות המחקר היו תושבות כפרים וערים לא מעורבות. יתכן שקיימים מאפיינים ייחודיים למשפחות בערים המעורבות, שכן הן גרות בריחוק רב יותר מהמשפחה המורחבת. מאידך גיסא, השירותים העירוניים זמינים להן יותר. במחקרים עתידיים מומלץ להרחיב את היריעה לאזורים נוספים בהם שוכנות משפחות ערביות כמו ערים מעורבות.
3. נתוני המחקר מבוססים על שיטת הדיווח העצמי. כלומר, הנתונים מבטאים את גישתן ותפיסתן הסובייקטיבית של המשתתפות בלבד. במחקרים עתידיים מומלץ להשתמש בשיטות נוספות כמו עריכת תצפית, ראיון או קבוצת מיקוד אשר יאפשרו תמונה עמוקה יותר של חווית האימהות והסבתות על רבדיה הנוספים.
4. מגבלה נוספת נעוצה במספר השאלונים הגדול יחסית במחקר, שמילויים היה כרוך בטרחה מסוימת. יתכן שלא כל המשתתפות ובעיקר הסבתות ענו עליהם בתשומת לב מלאה. במחקרים עתידיים יש לתת את הדעת על צמצום מספר השאלונים.
5. במחקר הנוכחי התבקשו האימהות וסבתות לדווח על ערך עצמי, תחושות אשמה ובושה, מימדי התפקיד הסבי תמיכה חברתית, רווחה נפשית וצמיחה אישית. במחקרים עתידיים מומלץ לבחון מאפיינים נוספים המתאייסים לתרבות (קולקטיביזם ואינדיבידואליזם, הספציפית או למאפייני המשפחה) (למשל, לכידות, אקלים משפחתי).
6. המחקר נערך בנקודת זמן אחת ולכן משקף את חווית האימהות והסבתות בפרק זמן מסוים בחייהן ובחיי ילדיהן, מומלץ בעתיד לבחון אימהות והסבתות בנקודות זמן נוספות במהלך החיים של הילד על מנת לשפור אור על תהליכים ושינויים בחוויותיהן.
7. בנוסף, מומלץ לבחון את חוויתן ועמדותיהן של דמויות נוספות במשפחה הגרעינית והמורחבת כמו אבות וסבים.

- [לפריט המלא](#)
- [למאגר המחקרים של קרן שלם](#)
- [למאגר כלי המחקר של קרן שלם](#)